

Olga Janša-Zorn

HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

(Nadaljevanje)

V. DRUŠTVENI ARHIV IN ODNOS DO ARHIVSKEGA GRADIVA

Skrb za varstvo arhivskega gradiva ima pri nas že tradicijo, vendar smo arhivske ustanove dobili precej pozno. Arhivsko gradivo v 18. stoletju ukinjenih uradov so še dolgo hranili v registraturah novonastalih uradov, čeprav je v času obstoja Družbe za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani (1767—1787) živel zamisel, da bi ta zbirala tudi gradivo o zgodovini dežele. Zato je družba prevzela v varstvo del gradiva ukinjenih samostanov. Po njeni ukinitvi so prizadevanja za varstvo arhivskega gradiva¹⁵⁴ V 19. stoletju, ko so v večji meri poudarjali pomen pisanih virov, se je tudi skrb za varovanje virov povečala. Ustanavljanje deželnih muzejev in zgodovinskih društev je pripeljalo do nastajanja večjih arhivskih zbirk.

Arhivska zbirka Historičnega društva za Kranjsko je nastala z darili posameznikov, deloma pa tudi z nakupi. Že leta 1847 doseže zbirka listin število 800, za leto 1850 pa se omenja okrog 2000 listin; v kasnejših letih sicer zbirka počasneje, a kljub temu vztrajno narašča. Društvo se je trudilo predvsem za pridobitev nekaterih večjih, posebno še cerkvenih arhivov. Med prvimi je društvo uspelo dobiti v varstvo del arhiva samostana in gospostva Kostanjevica, pomembna je pridobitev arhiva freisinškega gospostva Loka, enega največjih arhivov v deželi; prevzeli naj bi ga, ko bi društvo dobilo na razpolago prostore za arhiv. Leta 1847 so tudi predstavniki mesta Kranj sporočili sklep, da bodo vse listine in starejše dokumente dali v hrambo Historičnemu društvu. Društveni član in poverjenik Franc Potočnik iz Kranja je poskrbel za to pošiljko, tajnik društva pa je ta primer posebej poudaril na društveni seji, da bi tudi drugi sledili zgledu. V naslednjih letih se omenjajo številni posamezniki, ki so društvu podarili najrazličnejše, predvsem pa listinsko gradivo. To so bili posamezni graščaki, pa tudi drugi, zelo pogosto se omenja Anton v. Wiederkhern, ki je daroval med drugim več plemiških diplom.

Po naročilu društvenega ravnateljstva je že leta 1845 tedanji sekcijski svetnik F. pl. Hermmansthal¹⁵⁵ pričel z raziskovanjem nekaterih važnejših arhivov na Dolenjskem. Tako je obiskal graščine Turjak, Šrajbarski turn (Leskovec), Rakovnik in Kostanjevico ter arhiv mesta in kapucinskega samostana v Krškem. Poleg arhivov si je ogledal tudi knjižnice. Arhiv Auerspergov na Turjaku je bil raztresen v raznih sobah, in sicer omenja 600—700 kosov originalnih listin, od tega je bila večina privatnopravne vsebine. Te je odbral in uredil, medtem ko je 102 važnejši originalni listini, ki so se nanašale na čas od 13.—18. stoletja prepisal z vso skrbnostjo v obliki regestov, deloma pa v celoti za društveni arhiv. V teh regestih je bilo vse najpomembnejše za zgodovino družine Auersperg in za zgodovino dežele Kranjske. Najstarejši je bil pergament iz leta 1256 z dvema pečatoma in latinskim tekstom, ki se tiče gozdov in ga je izdal stiški samostan gospodom Auerspergom. Poleg tega omenja Hermmansthal 500 zvezkov obsegajočo grajsko biblioteko, v kateri so bile v večini starejše filozofske, pravne, medicinske, teološke knjige. Tu so bila za

¹⁵⁴ E. Umek, J. Kos, M. Komelj: Arhiv SR Slovenije in Grubarjeva palača, 1982, str. 3 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 119).

¹⁵⁵ MHK 1860, str. 20—22 (Dimitzevo poročilo).

deželno zgodovino zelo zanimiva Schönlebnova dela, Megiserjeva kronika, nekaj genealogij Auerspergov ipd.

V arhivu gradu Šrajbarski turn je Hermmansthal upal, da bo našel še ostanke listin iz starega krškega gradu, vendar je bil razočaran, ker je našel samo še šestindvajset listin. To je bila velika škoda, ker je to področje še posebej zanimivo, kot pravi poročevalec, zaradi turških vpadov in reformacije. Najstarejša listina je bila tukaj iz leta 1568. Zelo bogata pa je bila knjižnica, saj je menda štela okrog 3000 zvezkov, in iz nje je društvo dobilo kot darilo Schönlebnovo delo *Carniolia antiqua et nova*, in sicer 1. zvezek v dveh delih. Iz Hermmansthalovega poročila glede Kostanjevice je pomembna ugotovitev, da je po ukinitvi samostana bilo veliko gradiva odpeljano na Dunaj, kljub temu je našel precej zapuščenih, vendar pomembnih arhivalij. Arhiv na gradu Rakovnik (Kroisenbach) je bil dobro urejen in je imel poleg privatnih listin starejšega in novejšega časa še rodovnike in škofovsko fevdno knjigo, listine za zgodovino družine Barbo in za zgodovino Kranjske, najstarejšo iz leta 1367. Tudi tu je bila graščinska biblioteka z 880 deli in urejenim katalogom. Imela je nekatera dragocena starejša na Kranjsko nanašajoča se dela in redke, baje še neobjavljene rokopise, npr. beneško kroniko doža Dandola ipd. Vsi trije lastniki gradov so bili pripravljeni dati članom Historičnega društva na razpolago knjižnico za študijske namene. O tem, koliko je bilo to v praksi ureničeno, pa ne vemo.

Najbolj žalosten pogled je nudil Hermmansthalu pogled na mestni arhiv v Krškem, ki je bil popolnoma uničen. Med dokumenti so bili posebej zanimivi tisti, ki so segali tja do 15. stoletja. Hermmansthal je napravil šestnajst regestov iz listin, med drugim iz dveh, ki sta se nanašali na delo reformacijske komisije v letih 1615—1641, iz privilegijske knjige ipd. Omenja tudi slovenski spis škofa Petra iz Zagreba iz leta 1621 in protokol o mestni upravi (*Municipalisierung*) mesta Krško. Pregledal je še arhiv kapucinskega samostana v Krškem, kjer je prav tako dobil zanimive rokopise.

O uspehu teh Hermmansthalovih raziskovanj je 23. novembra 1846 na občnem zboru Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko zelo pohvalno govoril član društvenega odbora, gimnazijski direktor in licejski bibliotekar dr. Likavec, ki je tudi povedal, da je društvo tako pridobilo 35 originalnih listin, 238 izvlečkov iz listin, 28 natančnih prepisov listin, tri dragocene rokopise in pomembno zbirko patentov deželnoknežjih odredb.¹⁵⁶

V naslednjih letih so pridobili še precej na pergament pisanih listin, največ iz 14.—17. stoletja, ki jih je darovala posestnica gospostva Krumperk, baronica Barbara Rechbachova. Posestnica gospostva Dol pri Ljubljani, grofica Attems, pa je dala soglasje za uporabo in raziskave bogatega domačega arhiva. Zanimivosti iz tega arhiva so objavili tudi v *Mittheilungen*. V letnem poročilu za leto 1847 pa beremo, da je društvo dobilo na razpolago za uporabo kranjski stanovski arhiv (obravnave deželnih stanov od 4. 6. 1530 — 3. 4. 1742).¹⁵⁷ Posebno skrb so namenili arhivalijam iz obdobja Ilirskih provinc. Vprašanje ureditve in shranjevanja teh aktov je načel Henrik Costa in poudaril, da bi bila velika škoda, »če se tudi majhno število teh dokumentov uniči zaradi plesni in mrčesa«.¹⁵⁸

Že 1848 je začela, sicer v okviru biblioteke, nastajati zbirka normalij, ki jo je ustanovil dr. Ulepič in jo tudi uredil. Leta 1847 je obsegala preko 3000 raznih patentov in uredb, kar je bila osnova za zbirko virov pravne zgodovine Kranjske.¹⁵⁹ O problematiki arhivskega gradiva, ki je bilo raztreseno na raznih koncih Kranjske in tudi zunaj nje, so govorili na mnogih sestankih društva. Posebno predavanje o tem je imel leta 1855 župnik Peter Hicinger z na-

¹⁵⁶ MHK 1847, str. 3.

¹⁵⁷ MHK 1848, str. 2—3.

¹⁵⁸ MHK 1853, str. 13.

¹⁵⁹ MHK 1848, str. 1—4; glej tudi društvene pridobitve za leto 1847 pod št. 11.

slovom O še netiskanih virih za zgodovino Kranjske, ki je prav zanimivo, zato ga na kratko povzemam.¹⁶⁰

Hicinger pravi, da je njegov namen seznaniti člane društva s tem, kje se nahajajo viri za zgodovino Kranjske, ker bo samo tako društvo lahko izpolnilo svojo nalogo in ustvarilo zgodovino Kranjske. Nahajališča netiskanih virov za zgodovino Kranjske je razporedil v devet skupin, in sicer:

1. **Arhiv Historičnega društva.** V njem so zlasti pomembni materiali iz Loke, Kostanjevice in Kranja. Listine so v glavnem urejene po stoletjih, znotraj teh glavnih oddelkov pa so še naslednji pododdelki: a) splošno — kar zadeva celotno deželo, npr. podelitev fevdov, privilegijev, prisega, dedne pogodbe, deželnozborska zbiranja itd., b) Freisinško, c) Brixenško, d) Oglejsko, e) Stiško, f) Kostanjevica, g) Bistra, h) nekdanje cerkve, i) nekdanji samostani, k) ljubljanske škofijske listine, l) posetne spremembe gospostev preko fevdov, daritev in nakupov, m) plemiške diplome itd. itd., z) Razno. Očitno pa vse le ni bilo tako lepo urejeno, ker ob koncu pravi, da bi taka ureditev zelo olajšala društvenemu predstojniku vodenje kataloga in bi vsakemu raziskovalcu omogočila pregled in najdbo rokopisov. Tudi iz nekoliko kasnejšega Germonigovega poročila bomo videli, da je ureditev društvenega arhiva bila nekoliko drugačna.

2. **Arhiv deželnega muzeja.** Zanj pravi Hicinger, da ni nič manj pomemben kot arhiv Historičnega društva, čeprav tudi ta nima samih originalov. Predvsem omenja brixenške listine o Bledu iz let 1004, 1011, 1040, 1054, 1058, 1067, ki so deloma latinske, deloma staronemške. Dalje omenja vrsto stiških listin (veliko jih je poslal tržaški prošt M. Verne), listine o Novem mestu, Velešovem itd. Glede muzejskega arhiva pravi, da bi listine in rokopisi potrebovali boljšo ureditev, in da bi za to moralo bolj skrbeti Muzejsko društvo, kajti že dunajski arhivar Chmel je opazil, da je muzejski kustos zavzet s prirodoslovnimi zbirkami preko svojih moči. Historično društvo si je že oskrbelo popis listin in prepis nekaterih posameznih dokumentov. Že tak popis lahko seznanj člane društva z nahajališči virov.

3. **Arhiv ljubljanskega stolnega kapitlja.** Ta je še posebej bogat in vsebuje pisane vire o ljubljanski škofiji, farah, samostanih in špitalih na Kranjskem in deloma na Koroškem in Spodnjem Štajerskem, o posesti v Gornjem gradu, o reformacijski dobi. Vsi spisi so v fasciklih in oštevilčeni, o vsem pa je natančen seznam, ki ga je sestavil Kek. To olajša iskanje, čeprav je le po delih in manj kronološko urejeno. Hicinger še pravi, da je tu mnogo za zgodovino Kranjske, pa zaradi pritegnitve gornjegrajskega arhiva tudi za zgodovino Štajerske. Meni, da bi bilo dobro, da bi Historično društvo tudi napravilo izvlečke iz arhivskega kataloga.

4. **Rokopisi licejske biblioteke.** Ta zbirka je nastala iz knjižnic razpuščenih samostanov Stična, Kostanjevica, Bistra in Devin (Duino), dalje iz ljubljanskih samostanov, iz knjižnic v Gornjem gradu, generalnega vikarja Perra ter Zoisove in Kopitarjeve knjižnice. Med drugim je tu Baučerjeva *Historia rerum Noricarum* in več Schönlebovskih rokopisov. Tu so tudi knjige nekdanjega slovenskega društva (najbrž misli društvo Slovenija). Tudi seznam teh rokopisov bi bil zaželen za Historično društvo.

5. **Rokopisi semeniške knjižnice.** O tej knjižnici pravi, da ima prepise starejših del, deloma pa originale, posebno iz dobe reformacije, vendar doslej niso urejeni, niti ni seznama. Katalog teh rokopisov bi Historičnemu društvu bil zelo koristen.

6. **Stanovski arhiv.** Zanj pravi, da je bogat z listinami, vsebuje med drugim tudi obravnave deželnih zborov. Izvlečki iz registrov tega arhiva bi društvu prišli zelo prav.

¹⁶⁰ MHK 1855, str. 11—13.

7. **Arhiv kolegialnega kapitlja v Novem mestu.** Tu je mnogo spisov in listin o kapitlju in inkorporiranih farah. Na razpolago je katalog, ki bi bil koristen tudi za društvo.

8. **Arhivi različnih gospostev in mest Kranjske.** Te so pregledovali in opisali že Hermmannsthal, Costa, Jelovšek, Klun, že mnogo prej pa je dr. Richter zbiral razne materiale.

9. **Razen domačih arhivov pridejo v poštev tudi tuji, namreč stari arhiv Čedada, komaj še dostopni arhiv Trsta, Brixna, Freisinga, dalje arhivi Historičnega društva v Celovcu, Joaneuma v Gradcu in predvsem Državni arhiv na Dunaju.** Hicinger opozarja, da je iz koroškega arhiva marsikaj v registih objavljeno v 2. zvezku Klunovega Archiva. Iz dunajskega arhiva ima društvo kratek seznam na Kranjsko nanašajočih se listin. Predvsem Hicinger meni, da bi bilo treba pregledati čedadski arhiv, ki ima mnogo pomembnega za Kranjsko. Meni tudi, da bi bilo za nekatere stvari treba napraviti ne le izvlečke, ampak natančnejše prepise, ker so registi marsikdaj tudi povod za netočnosti, kot se je to že zgodilo v 1. knjigi Archiva z brixenskim listinami, ki se nanašajo na Bohinj leta 1040 in 1067, in z eno gornjegrajsko listino. Ob koncu je Hicinger še poudaril, da je predvsem iz oddaljenejših arhivov treba napraviti natančnejše prepise, kar bo seveda zelo uporabno tudi za objavo v Mittheilungen (Diplomatarium Carniolicum). Vsekakor so taka in podobna predavanja bila za člane društva zelo koristna, nam pa kažejo takratno vedenje in odnos do arhivov. Tudi taki pozivi, kakršnega je objavil tajnik Klun v Novicah 1854,¹⁶¹ kažejo na to, da je bilo delo pri reševanju arhivov zelo resno zastavljeno. Klun piše takole:

»Skušnje nas učijo, da pri nas na Krajskem — pa ravno tako tudi drugod — ljudje starih pisem naj so na navadnem papirju ali na pergamentu pisane, nič ne porajtajo, jih zametujejo in ko staro šaro tergajo. In vendar so take starine dostikrat za deželno zgodovino zelo važne. Koliko tacih pisem, ki so za povestnico domačo zlatega denarja vredne, je prišlo že tobakarjem ali štacunarjem v roke, ki so jih raztergali — za zavitke! Memo grede le omenim, da je lani blizu 50 izvirnih pisem, ki so jih frajzinški škofi v 16. stoletju nekemu vradniku na Krajskem pisali, še čisto celih prišlo v neko štacuno v Ljubljani za zavitke, — v drugo nekoliko starih pisem na pergamentu, in pri nekem rokodelcu sem našel cel kup izvirnih spisov in popisov iz francozovskih časov, med katerimi so nekateri posebno važni bili za Kranjsko, drugi za Dalmacijo. Serce boli človeka, ako pomisli, koliko tacega imenitnega papirja so že bukvozevi, orgljarji in drugi pokončali iz gole nevednosti. Kakor so za povestnico vsake dežele stari kamni z napisi in drugi spominki važni, tako imajo tudi stare pisma, ako zapopadejo to ali uno imenitno reč, svojo veliko vrednost v zgodovinskem obziru, če tudi scer po blagu niso krajcarja vredne. **Lepo tedaj prosim vse tiste, ki star papir za zavitke ali kakošno drugo rabo kupujejo, naj mi domoljubno dajo vediti, če kaj tacega starega najdejo, kar bi utegnilo kako zgodovinsko vrednost imeti. Zgodovinsko društvo bo jim rado povernilo stroške za kupljeni papir ali ga jim bo izmenjalo z drugim še boljším. Škoda je za vsako tako stvarico, če pod zlo gre. Iz malega rase veliko! Kakor kamenček h kamenčku naredi poslopje, in kapljica h kapljici reko, tako iz malih zgodovinskih poberkov naraša povestnica.**«

Večkrat se je v zvezi z zgodovinskimi viri, ki jih je bilo še mnogo po gradovih, v mestih in trgih, oglašal H. Costa. Že 1856 je predlagal društvu, naj za raziskovanje in reševanje arhivov dežele postavijo strokovnjaka, ki bi reševal, kar se rešiti da. Vendar je bil njegov predlog zavržen zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Obenem je Costa povedal, kako je sam pred propadom rešil bogat arhiv gubernialnega svetnika Buseta, ki je bil marljiv zbiralec in je podedoval tudi arhive svojega očeta Reigersfelda. Toda ta arhiv je bil leta 1837 prodan za 25 ft 30 kr kot ovojni papir. Costi je uspelo, da je del tega arhiva rešil in ga odkupil od sirarjev in tobakarjev ter ga podaril že leta 1847 Historičnemu društvu.¹⁶²

¹⁶¹ Novice 1854, str. 166.

¹⁶² MHK 1856, str. 28.

Tako je društvo že od vsega začetka sodelovalo pri ohranjanju in reševanju arhivskega gradiva, in če sodimo po tem, kar je navedeno v vsakoletnih poročilih o društvenih pridobitvah, je resnično bilo rešenega mnogo gradiva, ki bi kljub obstoju muzeja in Muzejskega društva ostalo nezapisano ali sploh izgubljeno. Menim, da je prav tu Historično društvo opravilo velikansko delo, ki je pomenilo podlago za nastanek bodočega arhiva. Pri ureditvi društvenega arhiva je sodelovalo več članov društva, v začetku Ulepič, Rebič, Jelovšek, kasneje pa še Kozina in Germonig. Ko je 1857 prišel v Ljubljano L. Germonig in se zaposlil v licejski knjižnici, so ga kmalu pritegnili k urejanju društvenega arhiva. Na enem sestankov društva leta 1858 je poročal o ureditvi arhiva, o tem pa je objavil tudi obsežno poročilo v *Mittheilungen*.¹⁶³ V njem pravi, da so vsi pisani viri vloženi v fascikle, in sicer kronološko. Popolnoma urejenih je bilo dotlej šest takih fasciklov. Posamezni komadi so bili označeni z žigom društva, medtem ko so na pokrovih časovne oznake, in sicer: 1. od leta 904—1399, 2. 1400—1500, 3. 1500—1550, 4. 1550—1600, 5. 1600—1700, 6. 1800—1815. Listine za 18. stoletje še niso urejene.

Znotraj fasciklov ima vsaka listina ovojno polo, na kateri je na sprednjem delu opis listine oziroma izvleček iz vsebine. Če je listina presegala velikost pole, je bila ustrezno zložena, pečati pa so morali biti vsi obrnjeni v eno smer. Na predlog društvenega tajnika je bil izdelan posebej **listkovni katalog**, ki so ga sestavljale t. i. naslovne kopije (*Titelcopien*). Na taki naslovni kopiji so bili naslednji podatki: zgoraj levo datum spisa, desno pa oznaka, ali gre za original ali prepis, potrjen ali ne, nato opombe o pečatu in siceršnje opombe. Na sredi vsakega lista je bila specialnost vsake listine, npr. kupna pogodba, darilo, dopis, uredba, manifest. Tu je bila tudi glavna vsebina in popolno ime izdajatelja listine.

Germonig omenja, da je dotlej bilo izdelanih 375 takih naslovnih kopij, vse v velikosti 8°, ki so bile vložene v poseben fascikel kronološko. Ta katalog je uporabnikom prav tako na razpolago. Vse listine, ki jih društvo dobiva (kot tudi ostale starine), se najprej vpišejo v inventarno knjigo, potem so zapisane v seznamu pridobitev društva, ki je objavljen v *Mittheilungen*. Kot najstarejšo originalno listino omenja to poročilo listino iz leta 1249 iz kostanjeviškega samostana. Najstarejša prepisana listina pa je iz leta 904 (podaritev več hub Ludvika IV. grofu Otokarju). Iz loškega arhiva pa je najstarejša prepisana listina znana darovnica cesarja Otona II. škofu Abrahamu iz Freisinga iz leta 974 (prav 973).

Arhivska zbirka je že od 1848. leta bila pripravljena in dostopna za znanstveno uporabo. Da bi pa napravili arhivsko gradivo čim lažje uporabno tudi za tiste zunaj Ljubljane in da bi opozorili na novosti v društvenem arhivu pa tudi na nekatere arhivalije zunaj njega, so že 1847 pričeli v *Mittheilungen* objavljati v posebni rubriki z naslovom **Diplomatarium Carnolicum** arhivske materiale. To rubriko je najprej urejal tedanji tajnik Ulepič, nato Rechfeld, kasneje pa Klun. To nam potrjuje, da so se posamezniki tudi na Kranjskem že v tem času zelo dobro zavedali pomena objavljanja virov. Sicer pa je to čas, ko že izhajajo velike zbirke virov kot *Monumenta Germaniae* (od 1826 dalje), *Regesta imperii* (1831—1839), medtem ko *Fontes rerum Austriacarum* pričenjajo 1855. Te velike izdaje virov prinašajo tudi marsikaj zanimivega za Kranjsko. Nanje opozarjajo tudi *Mittheilungen*. Ob začetku izdajanja *Monumenta Habsburgica* so ponatisnili članek iz priloge *Der Donau*, kjer je poudarjeno, da je zbirko pričela izdajati dunajska akademija znanosti in da gre pri tem velika zasluga rednemu članu akademije, sicer pa arhivarju dvornega in državnega arhiva Chmelu.¹⁶⁴ Ob izidu naslednjih zvezkov pa je poročal na mesečnem sestanku društva dr. E. H. Costa in opozoril, da je na straneh 888—921

¹⁶³ MHK 1858, str. 23—24.

¹⁶⁴ MHK 1855, str. 17—18.

druge knjige posebno poglavje o Kranjski in obsega 108 večinoma povsem neznanih listin in pisem iz let 1473—1478, ki se nanašajo na Kranjsko. Gre za objavo dokaj neznanih listin iz dunajskega državnega arhiva.¹⁶⁵ Tudi dr. Klun je v zvezi z izdajanjem virov poudarjal, »da so arhivski viri edini pravi in zanesljivi viri za študij zgodovine«. Za zgled je postavljajl nemška zgodovinarja Pertza in Böhmerja, ki sta sodelovala pri velikih izdajah virov, prvi pri Monumenta Germaniae historica in drugi pri Fontes rerum Germanicarum in pri Regesta Imperii. Hvalil pa je tudi Chmela na Dunaju in Ankershofna na Koroškem.¹⁶⁶

Na objavljanje virov v Mittheilungen so se kmalu pojavile prve kritike. Izrazil jih je prav dunajski arhivar Chmel že leta 1851. Prva leta so namreč pod naslovom Diplomatarium Carniolicum (pod Ulepičevim uredništvom) v glavnem objavljali celotne listine, s kratkim pojasnilom, vendar brez podatkov o tem, ali ima listina pečat ali ne, na kakšen material je pisana, ali je objavljena po originalu ali po prepisu, ali je že kje objavljena. Prav te pomanjkljivosti je Chmel kritiziral. Za zgled je postavil Ankershofnovo izdajo Regesten für Kärnten. Menil je tudi, da bi že tiskani viri lahko počakali na ponovno objavo, priporočal pa je, da se objavijo še nepoznane listine iz ljubljanskega deželnega muzeja. To kritiko je Chmel objavil v Notizenblatt št. 4, potem pa so jo v Mittheilungen ponatisnili.¹⁶⁷

Klun, ki je po prevzemu uredništva nadaljeval z izdajanjem Diplomatarija, je stvar zastavil nekoliko drugače. Samo izjemoma je objavljajl cele listine, pač pa je napravil kratke regeste s podatki o materialu, o originalnosti listine ipd. Kljub temu pa je sam Klun na občnem zboru 1855 menil, da sicer Mittheilungen opravljajjo z objavljanjem virov pomembno delo, vendar to poteka brez kakega pravila in brez posebnega izbora in medsebojne povezave. Ker ne obstajaj nobeno vsebinsko kazalo za dotedanje letnike Mittheilungen, je treba za ugotovitev, ali je bila listina že objavljena, pregledati vse letnike. Zato Klun meni, da je skrajni čas, da bi nekaj ukrenili. Predvsem pravi, da je treba ustvariti kak pregled, ki bo olajšajl iskanje že natisnjenih listin in regestov. To je obljubil napraviti sam. Glede bodočega izdajanja Diplomatarium Carniolicum pa je predlagajl, naj bi ga društvo izdajajlo kot separatno delo, kot nekakšen Urkundenbuch des Herzogthums Krain, ki naj bo priloga mesečnim Mittheilungen, tiskana na pol do ene pole in razdeljena članom društva brezplačno. Predvsem je pa poudaril, da taka izdajaj zahteva veliko truda in natančnosti, gradivo mora biti kritično obdelano, izbrani pa naj bi bili predvsem še nenatisnjeni arhivski viri iz državnega in deželnega ter iz raznih zasebnih arhivov. Letno bi tako lahko izdajl 6—8 pol, kar bi stajlo okrog 100 ft. Klun sam je bil pripravljajl sodelovati brezplačno, gradiva je imel namreč že precej zbranega, ker je pripravljajl za dunajsko akademijo Urkundenbuch der Stadt Laibach in Urkundenbuch des Landes Krain. Njegov predlog je bil sprejet z navdušenjem.

Ko je dr. Klun na občnem zboru 1855¹⁶⁸ razložil svoj načrt o izdajanju virov, je imel že precej jasno sliko o tem delu in tudi precej zbranega gradiva, saj je omenjajl, da ima kompletno zbirko 115 listin o privilegijah in svoboščinah Ljubljane, freisinske listine v zvezi z Loko (okrog 240 listin) itd., kar bi zadostovaloj za tri leta objavljanja v okviru Diplomatarija. Svoj program pa je ponovno razložil že meseca marca 1855 v spremni besedi k Diplomatarium Carniolicum, ki je tokrat prvič izšel separatno kot priloga Mittheilungen. Povedajl je, da se ne namerava spuščajti v pojasnjevanje mnogih težav tega dela, ker so te raziskovalcem zgodovine že znane, vendar ima za potrebno razložiti svoj načrt izdajanja virov, ker bo to predvsem lahko koristiloj njegovim na-

¹⁶⁵ MHK 1857, str. 113—115.

¹⁶⁶ MHK 1855, str. 4—5.

¹⁶⁷ MHK 1851, str. 90—91.

¹⁶⁸ MHK 1855, str. 1—3.

slednikom. Pravi, da je gradivo sestavljeno iz dveh delov: a) iz že objavljenih listin in zgodovinskih dokumentov, b) iz še ne objavljenih listin in dokumentov. Iz že objavljenih listin je nameraval napraviti regeste z natančnim podatkom, kje in kdaj so bile tiskane. V zvezi s tem omenja poleg Mittheilungen še potrebo po pregledu *Illyr. Blatt*, *Hormayrjevega Archiv für Geschichte, Geographie . . .*, pri *Valvasorju* objavljenih listin ipd. Glede *Meichelbekove Historia Frisingensis*, ki jo je izdala akademija v Münchnu, je menil, da je treba počakati na novo izdajo, ker ima ta določene pomanjkljivosti. K listinskim regestom je nameraval dodati tudi potrebne opombe. V zvezi s še netiskanimi dokumenti je Klun menil, da bi jih bilo treba razvrstiti v skupine po obravnavanih krajih. S tem bi *Diplomatarium* dobil pododdelke kot *Diplomatarium Labacense*, *Sitticense*, *Locopolitanum*, *Krainburgense* ipd. Ob zaključku vsakega zvezka bi dodali trojni (imenski, krajevni in stvarni) register. Tako bi s pomočjo *Diplomatarija* razsvetlili razmere Kranjske od najstarejših časov do danes. Pri tem delu je Klun računal na podporo prijateljev domovinske zgodovine, ki jih je tudi pozval, naj mu pošiljajo izvlečke iz listin.

Prvi samostojni zvezek *Diplomatarium Carniolicum* ima dva dela in obsega osemdeset strani velikega formata. V njem je objavljenih 189 dokumentov, od tega v prvem delu 78 regestov in v drugem delu 111 celotnih listin. V prvem delu so regesti razvrščeni po letih nastanka, zajeti pa so vsi dokumenti, objavljeni v času 1846—1854 v *Mittheilungen*. Dodane so potrebne opombe in popravki. V drugem delu, ki mu je Klun dal naslov *Diplomatarium Labacense*, je iz privilegijske knjige arhiva ljubljanskega magistrata izbranih 111 dokumentov. Tudi ti so oštevilčeni, razvrščeni po letih, z navedbo nahajališča. Nekatere redke listine so ponatisnjene z *Klunovega Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*. Pri drugem delu pogrešamo kritične pripombe in pojasnila ali vsaj podatek, če so listine že bile kdaj objavljene in kje. Klun namreč sam omenja, da so posamezne listine že bile objavljene, vendar s številnimi napakami.¹⁶⁹ S tem prvim zvezkom *Diplomatarija* se je zadeva žal končala. Po *Klunovem* odhodu iz Ljubljane leta 1856 njegov program ni bil uresničen.

Kako široko je bil zastavljen *Klunov* program, lahko razberemo iz pisanja njegovega naslednika dr. E. H. Coste 9. junija 1857 na nepaginiranem, k *Mittheilungen* priloženem listu z naslovom *Zur Nachricht*, kjer *Costa* omenja, da se je obrnil na *Kluna* v zvezi z nadaljevanjem izdajanja *Diplomatarija* in dobil od njega naslednji odgovor: »Za *Diplomatarium* imam (*Klun*) v načrtu vsekakor več kot dovolj gradiva. Na kratko ti bom notiral, kako sem si napravil načrt. Po zaključku ljubljanske privilegijske knjige sem nameraval podati *Diplomatarium Labacense II*. Vanj naj pride: a) dve pismi sv. Hieronima kot dva najstarejša pisna dokumenta, ki se nanašata na Ljubljano, b) testament Filipa Koroškega, c) primerjava listin v mojem Archivu z že v *Diplomatariju* natisnjenimi in manjkajoče vključiti, d) v *Fontes dunajske akademije* sem na zunanji strani prej še nenatisnjene označil; te nujno spadajo v naš *Diplomatarij*, so na 4 tiskarskih polah (glej *MHK* 1855, str. 96, št. 222), e) v *Državnem arhivu* na stroške društva kopirane, ki sem jih pred odhodom predal tebi (nanašajoče se v glavnem na *Bistro*), f) prepoved *Židov* v Ljubljani (*Valvasor IV*, str. 393), g) deželne ročine je treba pregledati, registrirati in komentirati, h) pri magistratu se nahajajo še mnoge od mene v zavitek zvite listine, ki se nanašajo na cerkev Sv. Petra in samostan itd., vse še netiskano, i) za *Dipl. Frisingense (Loka)* je v arhivu 241 listin, urejenih, ki jih lahko pripraviš za tisk, j) — (izpuščeno), k) *Dipl. valis jocosae* — so pod e omenjene še netiskane listine; prosi g. *Chmela*, da bi bile na Dunaju hitreje kopirane, ali se obrni direktno na kopista g. *Alexandra Giggla* v biblioteki ministrstva za notranje

¹⁶⁹ *Diplomatarium Carniolicum*, 1855, str. 13.

zadeve, 1) končno imam tu zbirko *Privilegia cleri Carniolicum*, ki jo je dvorni svetnik Kopitar v Državnem arhivu kopiral in mi jo je Richter poleg drugih rokopisov že pred enim letom in pol podaril za obdelavo.« Ta načrt je E. H. Costa predložil občnemu zboru 1857, ki je o tem precej razpravljal, predvsem je pa enoglasno poudaril potrebo, da je treba gradivo zbirati, pregledovati, urejati in pripravljati, preden bi nadaljevali z izdajanjem *Diplomatarija*, kajti potrebna so še številna preddela, preiskave mnogih arhivov, kopiranje mnogih listin.

V tem *Zur Nachricht* se E. H. Costa prvič nekoliko kritično izrazi o Klunu in delovanju društva pod njegovim vodstvom. Zdi se, da je užaljen, ker mu Klun ni pomagal pri nadaljevanju izdajanja *Diplomatarija*, zato poudarja, da ima društvo še mnogo drugih važnih nalog, omenja nadaljevanje knjižničnega kataloga, ureditev arhiva in društvenih zbirk, zlasti numizmatične, potrebo po kronološkem in abecednem registru za prvih 10 letnikov *Mittheilungen* idr. Vse to bi bilo lahko po Costovem mnenju v kratkem urejeno, če bi bila na razpolago zadostna denarna sredstva, da bi najeli posebnega uradnika za ureditev vsega omenjenega.

Na občnem zboru je leta 1857 E. H. Costa predlagal: 1. začasno ustavitev izdajanja *Diplomatarija*, 2. ravnateljstvo naj se pooblasti, da bo tajniku ob stran postavilo znanstveno komisijo za zbiranje in pripravo listin za *Diplomatarij*, 3. pri *Diplomatariju* prihranjeni tiskovni stroški bodo uporabljeni za *Mittheilungen*.¹⁷⁰ Kasneje je ravnateljstvo res imenovalo znanstveno komisijo za zbiranje in pripravo listin za objavo. V njej so bili: dr. H. Costa, kustos Dežman, prof. Egger, župnik Elze, župnik Hicinger, kustos Jelovšek, profesor Konšek, profesor Metelko in ravnatelj Nečasek. Že naslednji mesec je iz komisije zaradi prezaposlenosti izstopil dr. H. Costa.¹⁷¹ Kaj je bil resnični vzrok izstopa, ni jasno, morda nesoglasja, ki so se kazala že na občnem zboru v debati, kjer sta eno stran zastopala oba Costa, drugo pa Elze, Codelli, prošt S. Ladinig in gradbeni direktor Gintl.

Dr. V. F. Klun je vzporedno z objavami arhivskega gradiva pod naslovom *Diplomatarium Carniolicum* v *Mittheilungen* izdal še posebej tri zvezke publikacije *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain (1852—1854)*. Čisti dohodek tega dela je namenil društveni blagajni.¹⁷²

Sploh je imel v zvezi z izdajanjem *Archiva* Klun očitno zelo širokopotezne načrte, ki jih pa ni uspel uresničiti. Tako je že leta 1852 v pozivu prijateljem domovinske zgodovine prosil za vsestransko podporo članov pri pripravi materiala za naslednji zvezek *Archiva*. Omenja, da bo eden naslednjih zvezkov prinesel anale iz let 1800—1853 in drugi zgodovino cistercijskega samostana Stična (to naj bi bilo že v glavnem pripravljeno v rokopisu). Zato je vabil vse prijatelje domoznanske zgodovine, da bi mu sporočili eventualne podatke, toda vedno z navedbo vira. Še posebej je opozarjal, da bi bili zaželjeni datumi (podatki) iz obdobja francoske zasedbe, ker bodo ti z izumiranjem očitvidcev za prihodnje rodove zgodovinarjev izgubljeni. Glede Stične pa pravi, da bi mu bile zelo dobrodošle darilne listine v zvezi s stiškim samostanom.¹⁷³ V *Mittheilungen* so bili večkrat objavljeni reklamni oglasi za *Archiv*. V predgovoru k 1. zvezku je Klun zapisal: »vodilna misel pri sestavi in izdaji tega dela je priprava in olajšanje končne sestave deželne zgodovine Kranjske«.

Za uresničitev tega namena je pripravil pregled pomembnejših dogodkov na Kranjskem od Karla Velikega dalje, torej nekakšne anale, kakor jih je imenoval. Pri tem se je naslonil na gradivo, ki je bilo v arhivu Historičnega društva, arhivu deželnega muzeja in arhivu mestnega magistrata v Ljubljani. Po-

¹⁷⁰ MHK 1857, str. 35.

¹⁷¹ MHK 1857, str. 40, 60.

¹⁷² MHK 1854, str. 2. Reklame za 1. zv. glej v MHK 1852, str. 88, za zv. 2—3 pa prav tam leto 1854, str. 48.

¹⁷³ Anruf an die Freunde vaterländischen Geschichte, MHK 1852, str. 73.

samezne podatke je dobil tudi v raznih zasebnih arhivih, kot npr. v dojskem arhivu in arhivu v Bistri. Zanimiva je Klunova obrazložitev, zakaj je zajel obdobje od prihoda Kranjske pod Franke. Pravi namreč, da je že Linhart temeljito obdelal čas do prihoda pod frankovsko oblast in izraža upanje, da se bo našel nadaljevalec Linhartovega dela: »Mag Linhart's Geschichte bisweilen auch die Grenzen einer Specialgeschichte überschreiten, so wolle erwogen werden, dass er dabei an Schlözer's Ausspruch dachte: Jede Specialgeschichte ist trocken, wenn sie nicht auf die Schicksale der benachbarten Länder stete Seitenblicke thun, und sie parallel mit den ihren herunterlaufen lässt. Jedenfalls zeichnet sich Linhart's Geschichte durch wissenschaftliche Forschung und strenge historische Kritik aus.« Hvali Linhartov smisel za zgodovinsko kritiko, kar ga dviga nad Valvasorja in Schönlebna, ki sta verjela raznim pripovedkam. Zato, meni Klun, ker so ju mnogi prepisovali, bi bil potreben oster nož zgodovinske kritike, ki bi ločil pripovedke od deželne zgodovine in bi pokazal rezultate znanstvenih raziskovanj.¹⁷⁴ Poleg kronološkega pregleda do leta 1800 podaja Klun v dodatku še vrstni red deželnih glavarjev Kranjske, ljubljanskih škofov, vicedomov, mestnih sodnikov in županov Ljubljane ter vrstni red stiških opatov.

V naslednjem zvezku (2/3) Archiva je Klun objavil regeste za zgodovino Kranjske od Karla Velikega do Rudolfa Habsburškega z navedbami prejšnjih objav. Potem so sledili še prispevki o denarju na Kranjskem v srednjem veku (Jelovšek), o cerkvenih razmerah na Kranjskem od leta 50 do 1854 (Hicinger), o zgodovini kartuzije Bistra (Hicinger), o zgodovini Ljubljane od najstarejših časov do ustanovitve ljubljanske škofije 1461 (Richter); tej so dodani tudi prepisi listin, ki se nanašajo na to tematiko. Kakor vidimo, v tej Klunovi publikaciji ne gre samo za objavljanje virov, ampak se pojavljajo tudi razprave, ki naj bi pomenile t. i. preddela. Cena 1. zvezka je bila 40 kr., cena 2/3 zvezka pa 1 ft 30 kr. Po Klunovem odhodu iz Ljubljane je tudi izdajanje te publikacije zamrlo.

Vsa ta prizadevanja, ki so v resnici imela dokaj začetniških težav, je zelo prizadela anonimna kritika v leipziškem Literarischer Centralblatt 1856 (št. 42), ki naj bi po mnenju Avg. Pirjevca bila Dežmanova.¹⁷⁵ Na to kritiko je precej ostro odgovoril dr. E. H. Costa.¹⁷⁶ Kritika je bila uperjena zlasti proti Klunu, Hicingerju in Richterju. Anonimni kritik je očital Hicingerju, da pri citiranju listin manjkajo datumi. Mislil je na objavo v Archivu. Prav tako je anonimni pisec kritiziral Richterjevo sodelovanje v Hormayerjevem Archivu. Predvsem pa je bila kritika namenjena Klunu in njegovemu 2. in 3. zvezku Archiva, prvim osmim polam Diplomatarija in 10. letniku (1855) Mittheilungen, ki ga je urejal Klun. Anonimni kritik očita Klunu pomanjkanje znanstvene metode nasploh. Regesti 2. zvezka Archiva naj bi bili nezadostni in nenatančni, premalo upoštewane nekatere izdaje dunajske akademije, npr. Fontes ipd. Costa v svojem odgovoru priznava nekatere pomanjkljivosti, vendar pravi, da je v številnih zvezkih Fontes zelo malo, kar bi prišlo v poštev za zgodovino Kranjske, in opravičuje Kluna, češ da ni mogel sam vsega pregledati in da bi prav pri takem delu morali združiti sile. Costa zavrača tudi očitek, da so v Diplomatariju listine pretiskane po kopijah. Čeprav nekoliko dvomim, da je ta kritika res bila Dežmanova, o tem bo govora še v enem naslednjih poglavij, pa menim, da je najbrž tudi ta kritika in ne samo Klunov odhod pripomogla k temu, da je izhajanje Diplomatarija prenehalo.

Že sorazmerno zgodaj so v Mittheilungen objavljali poleg virov v rubriki Diplomatarium Carniolicum tudi izbor virov oziroma regestov, npr. za posamezna zemljiška gospostva, mesta, trge, cerkve, samostane. Tega se je loteval Hicinger, ki je v letih 1853—1865 objavil izvlečke iz arhiva trga Mokronog, iz

¹⁷⁴ V. F. Klun, Archiv, 1. zV., 1852, str. VI—VII.

¹⁷⁵ SBL, I. knj., str. 131—135.

¹⁷⁶ MHK 1856, str. 91.

urbarja samostana Bistra, iz arhiva trga Lož, iz listin oglejskega patriarhata, iz čedadjskega kapitla, iz postojnskega urbarja iz leta 1581, o beneški vojni 1508—1514, iz registra mesta Kamnik.¹⁷⁷ S podobnimi objavami je nadaljeval tudi Dimitz, ko je prevzel uredništvo Mittheilungen 1858. leta.

Problem društvenega arhiva so sicer kolikor toliko zadovoljivo reševali sproti, vendar je bilo gradiva vedno več, in le občasno urejanje ni moglo biti več uspešno. Tako se že sorazmerno zgodaj pojavi ideja ustanovitve **samostojnega deželnega arhiva** (tudi kasneje ob vprašanju združitve z Muzejskim društvom se kot pogoj postavlja nastavitev kustosa-arhivarja). Zelo jasno je bil oblikovan predlog o potrebi ustanovitve deželnega arhiva na občnem zboru Historičnega društva za Kranjsko 17. marca 1859. Oblikoval ga je dr. E. H. Costa, v njegovi odsotnosti pa prebral prof. Melzer (to je bil čas po Costovem odstopu s tajniške funkcije, zato na občnem zboru ni bil navzoč). Občni zbor se je strinjal z vsebino predloga in sklenjeno je bilo, da se društvo obrne ali na deželno vlado v Ljubljani, na ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju, ali na kranjski stanovski odbor s prošnjo za **ustanovitev deželnega arhiva**.

V svojem predlogu je Costa poudaril, da še ni tako dolgo, ko zgodovinarji še niso doumeli vrednosti arhivskega gradiva, in kot primer navaja Valvasorja, od piscev svetovne zgodovine pa nemškega zgodovinarja Rottecka še v tridesetih letih 19. stoletja. Za svoj čas pa Costa pravi: »mi bomo preplavljeni deloma z zelo nepomembnimi deloma z diletantsko zbranimi ponatisi listin, diplomatarijev, ipd., kar pa za pregled in uporabo samo redko pride v poštev.«

Zato se Costa bolj navdušuje za **izdajanje registrov**. In če bodo ti dobro opravljeni, bodo prav tako in morda celo bolje dosegli svoj namen. Predvsem opozarja, da bi denar in sile usmerili na ureditev deželnega arhiva, ki bi ga napravili splošno dostopnega. Ugotavlja pa, da smo od tega še zelo daleč, saj je še veliko listin treba rešiti, »skrajni čas je, da vlada tudi temu za znanost in prakso tako pomembnemu predmetu, kot eni veji notranje državne uprave, posveti svojo pozornost, ker vsako zavlačevanje prinaša nove in nenadomestljive izgube«. Dalje predlaga, naj se arhiv strogo loči od registrature, govori pa tudi o notranji ureditvi arhivov. Po njegovem mnenju naj bi poleg dunajskega državnega Haus-, Hof- und Staatsarchiv, vsaka **kronovina imela svoj deželni arhiv**, ker bodo sicer mnogi v zasebnih rokah, v kletih in na podstrešjih nahajajoči arhivi, pa tudi arhivi korporacij, občin in javnih oblasti izgubljeni. To bi bila za znanost nenadomestljiva izguba. Omenja, da sta dve veliki dejanji zadnjih let, t. j. zemljiška odveza in razrešitev služnosti, bile mogoče prav na podlagi arhivskih materialov. V zvezi z ustanovitvijo deželnega arhiva pa tudi opozarja, da je treba vlado opozoriti: 1. na nevarnost nadaljnje uničenja arhivskega gradiva (isto se bere tudi v raznih časopisih s Tirolske, Češke itd.), 2. na potrebna finančna sredstva, 3. na enakomeren napredek v vseh kronovinah.

E. Costa je ob tem povedal, da je doslej uredila arhivsko problematiko le Moravska po zaslugi Chlumeckega, deloma pa tudi Štajerska. Organizacija brnskega arhiva zasluži po njegovem mnenju vsestransko posnemanje. »Pri nas na Kranjskem ni upati na nobeno izboljšavo arhivskega stanja, dokler ne bo urejen **deželni arhiv kot javna ustanova** . . . ne zadostuje niti finančna moč niti avtoriteta Historičnega društva; veliko bolj je potrebna ustanova z javnim značajem.«¹⁷⁸

Ponovno je Costa načel vprašanje ustanovitve deželnega arhiva kot javne deželne ustanove na občnem zboru 29. marca 1860,¹⁷⁹ ko je v svojem predavanju

¹⁷⁷ Auszug aus dem Archive d. Marktes Nassenfuss, 1853, str. 31; Urkundenverzeichnis aus d. Haupturbarium des Stiftes Freudenthal 1729, 1853, str. 25 in 1855, str. 31; Aus dem Archive der Stadt Laas 1854, str. 43; Auszug aus Urkunden des Patriarchates Aquilea, 1855, str. 86, 93 in 1856 str. 5, 10; Auszug aus Urkunden über das Capitel Cividale, 1856, str. 9; Auszug aus dem ältesten Urbarium der Herrschaft Adelsberg von 1581, 1862, str. 109; Regesten über Freudenthal, 1864, str. 8; Regesten über Venetianer Kriege, 1864, str. 9; Auszug aus dem Schriftenregister der Stadt Stein, 1865, str. 109.

¹⁷⁸ MHK 1859, str. 20—21.

¹⁷⁹ MHK 1860, str. 32.

predstavil delo moravskega stanovskega arhiva. Poudaril je, da je moralna dolžnost Historičnega društva za Kranjsko, da se po svojih močeh trudi izpeljati načrt, ki ga je sprejel že lanski občni zbor. Potem je še predlagal, naj občni zbor prepusti ravnateljstvu izpeljavo lanskega, na deželni arhiv nanašajočega se sklepa in naj se ravnateljstvo najprej na primernem mestu poteguje za ustanovitev arhiva.

Tudi na mesečnih zborih so v letu 1860 arhivski problematiki namenili precej pozornosti. Dimitz je pripravil poročilo o uspehih delovanja F. Hermannsthala že leta 1845 po raznih arhivih na Dolenjskem,¹⁸⁰ o čemer sem že govorila. Leta 1862 so na mesečnih sestankih med drugim spregovorili tudi o stanju magistratnega arhiva, o katerem je P. Radič dejal, da je v zelo slabem stanju. Prisotni župan Ambrož je priznal, da je zaradi vlage ta arhiv res zelo propadel in je povabil tajnika društva Dimitza, da si arhiv ogleda in pomaga pri njegovi ureditvi, kar je Dimitz tudi obljubil.¹⁸¹

Poleg E. H. Coste, Hicingerja, Dimitza in nekaterih drugih je na stanje arhivov pri nas opozarjal tudi P. Radič, ki je pri svojem raziskovalnem delu prihajal v stik z mnogimi arhivi. Tako je leta 1862 tudi objavil v *Laibacher Zeitung*¹⁸² članek *Das Archiv der krainischen Landschaft* — o tem pa je izdal tudi posebno brošuro in nanjo opozarjal člane društva.¹⁸³

Historičnemu društvu je poročal tudi H. Freyer iz Trsta o usodi kranjskega stanovskega arhiva med francosko zasedbo.¹⁸⁴

V zvezi z reorganizacijo deželnih uradov ob začetku ustavne dobe so na predlog E. H. Coste na seji ravnateljstva Historičnega društva za Kranjsko 29. novembra 1862 ponovno sklenili poslati deželnemu odboru vlogo glede ustanovitve deželnega arhiva. Marca 1863 je tudi tajnik društva Dimitz opozoril deželni odbor na potrebo po ustanovitvi arhiva, ali da se vsaj ukrene vse potrebno in v sodelovanju s Historičnim društvom pripravi začetek delovanja arhiva. Ti predlogi pri deželnem odboru niso našli odziva, zato si je Cošta tudi še kasneje kot župan Ljubljane prizadeval v tej smeri.¹⁸⁵

VI. DRUGE ZBIRKE

Poleg društvene biblioteke in arhivske zbirke je Historično društvo za Kranjsko imelo še druge zbirke, predvsem numizmatično, lapidarij in zbirko slik in drugih predmetov. Tako statut društva kot navodila za poverjenike govorijo o ustanovitvi domovinskega antikvarija (*Vaterländisches Antiquarium*), ki bi zajemal zgoraj omenjene zbirke.

Glede numizmatične zbirke je v členu 6 navodil za poverjenike rečeno, da se tu zbirajo in hranijo na Kranjskem najdeni novci, pa tudi drugi. Zaželeni so podatki o najdiščih predvsem za novce, najdene na Kranjskem. To zbirko je urejal Anton Jelovšek in je že 1848. leta štela 1500 komadov, leta 1850 pa preko 2100. Posebno pozornost so vzbujali zlasti rimski novci, nekateri novci oglejskega patriarhata in škofije Trst.¹⁸⁶ Zbirka je nastajala z darovi, ki jih je bilo posebno v prvih letih veliko. Podobno kot pri knjigah in listinah so tudi pri novcih objavljali imena darovalcev vsako leto v seznamu pridobitev društva v *Mittheilungen*. Ta zbirka je bila osnova za kasnejšo bogato numizmatično zbirko Narodnega muzeja.

Poleg numizmatične je nastajala tudi zbirka pečatov.

Mislili so tudi na ustanovitev lapidarija. Prva leta so pridobili razne predmete, med njimi rimske nagrobnike, ki so jih tudi opisali v društvenem časopisu.

¹⁸⁰ MHK 1860, str. 20–22.

¹⁸¹ MHK 1862, str. 42.

¹⁸² LZtg 1862, št. 290–291.

¹⁸³ MHK 1862, str. 112.

¹⁸⁴ MHK 1862, str. 112.

¹⁸⁵ Jože Zontar, Deželni arhiv v Ljubljani pred letom 1918. *Kronika XVI*, 1968, str. 151–160. Majda Smole, *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana 1976, str. 32–33.

¹⁸⁶ MHK 1848, str. 1–4.

pisu v posebni rubriki Die Lapidar-Denkmaale Krains. Med rimskimi spomeniki sta sprva vzbujala pozornost dva v bližini Loža najdena penata in šest nagrobnikov, izkopanih na Dolenjskem pri Trebnjem. Društvu jih je poslal okrajni komisar in poverjenik Janez Ogrinc.¹⁸⁷ Te najdbe so bile v Mittheilungen podrobno opisane. Društvo je imelo tudi pokroviteljstvo nad nekaterimi arheološkimi izkopavanji. Večkrat poročajo o izkopavanju Neviodunuma. O tem je 1848 poročal prof. Rechfeld, ki je menil, da bo kmalu mogoče napraviti načrt tega starega antičnega mesta. Sicer pa se je z realizacijo načrtov v zvezi s temi izkopavanji ukvarjal društveni poverjenik Wilhelm Mack iz Krškega.¹⁸⁸ Za izkopavanja v Drnovem so celo dobili subvencijo iz deželnega fonda, in sicer 150 ft.¹⁸⁹ Zadevo sta vodila poverjenik Zupanc in geometer Leinmüller, ki je o rezultatih tudi večkrat poročal na društvenih sestankih.

Od srede petdesetih let dalje se o postavitvi lapidarija ne pogovarjajo več, najbrž zaradi prostorske stiske, seveda pa s tem ni rečeno, da se za razne antične spomenike ne brigajo več. Nasprotno, še vedno dosti pišejo o njih, npr. o mitreju v Rožancu (o tem je pisal Hicinger), diskutirajo o raznih antičnih napisih (Trstenjak, Knabl, Mommsen o napisu Charito) ipd. Na članskem sestanku 3. 9. 1857 je tajnik dr. E. H. Costa opozoril na načrtovano Mommsenovo izdajo Corpus Inscriptionum latinarum (CIL), saj bodo tu zajeti tudi rimski napisi z našega področja. Kot pravi Costa, je Mommsen kritiziral med drugim tudi našega Richterja. Zbirka bo urejena po geografskem sistemu, tako da je pričakovati, da bo tu najti natančnejši natis vseh na Kranjskem najdenih rimskih kamnov.¹⁹⁰

Potem je tu še ideja o galeriji slik. Osnovo za zbirko slik je predstavljalo cesarsko darilo iz leta 1846. Tedaj je namreč cesar društvu podaril deset portretov (v olju) deželnih knezov Kranjske iz gospostva Stična; med njimi so bili Ernest Železni in cesarja Maksimilijan in Ferdinand. Leta 1857 pa govorijo na mesečnem zboru o postavitvi galerije slik.¹⁹¹ Predlog je poslal vikar Hueber iz Stare Oselice, ki je svetoval, naj bi postavili galerijo oljnih slik znamenitih mož; sam je zanjo celo poslal nekaj denarja, da bi tako spodbudil še druge darovalce. Z leti se je nabralo kar nekaj različnih portretov. Nekateri so bili v slabem stanju in jih je bilo treba restavrirati. Iz poročila občnega zbora vidimo, da je ob neki priložnosti tako restavracijo naredil umetnik Karinger.¹⁹²

Srečamo pa tudi idejo o *avtografski zbirki*,¹⁹³ ki bi vsebovala pisma znamenitih mož in spise nekaterih častnih članov društva, npr. Humboldta, Grimma itd.

(nadaljevanje sledi)

Z u s a m m e n f a s s u n g

DER HISTORISCHE VEREIN FÜR KRAIN (III. Teil)

Olga Janša-Zorn

Der Historische Verein für Krain sammelte planmäßig materielle und schriftliche Quellen; daraus entwickelte sich das künftige Landesarchiv. Das Material wurde zum Teil durch Kauf, häufiger aber durch Schenkungen erworben. Das Hauptinteresse galt den Archiven verschiedener kirchlicher Einrichtungen, besonders der aufgelassenen Klöster. Einige Schloßarchive wurden dem Verein zu Forschungszwecken zur Verfügung gestellt, vor allem das reichhaltige Archiv von Dol (Lustthal). Auf vielen Vereinsversammlungen war die Rede von der Rettung des Archivbestands, und die

¹⁸⁷ MHK 1848, str. 1—4.

¹⁸⁸ MHK 1848, str. 3.

¹⁸⁹ MHK 1860, str. 26.

¹⁹⁰ MHK 1857, str. 113—115.

¹⁹¹ MHK 1857, str. 85.

¹⁹² MHK 1865, str. 81.

¹⁹³ MHK 1865, str. 29.

Mitglieder wurden über die bekanntesten Archivsammlungen im Lande in Kenntnis gesetzt (Hicingers Vortrag 1855). Es wurden Überlegungen angestellt über die Erforschung von Archiven außerhalb Krains, vornehmlich in Wien, Graz, Klagenfurt, Triest, Brixen, Freising und Cividale.

Für das gesammelte Material wurde ein Blattkatalog angelegt, und es dadurch schon von 1848 an für die wissenschaftliche Benutzung zugänglich gemacht. Im Rahmen der »Mittheilungen« erschien eine besondere Rubrik »Diplomatarium Carniolicum«, einmal erschien auch ein solches Diplomatarium gesondert. V. F. Klun gab in den Jahren von 1852 bis 1854 drei Bände mit Publikationen unter dem Namen »Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain« heraus, wo neben Quellen auch Artikel veröffentlicht wurden. In den »Mittheilungen« wurden besonders in den 60er Jahren viele Quellen veröffentlicht.

Neben der Archivsammlung entstanden noch eine sehr reiche Numismatik- und eine Siegelsammlung. Man trug sich aber noch mit dem Gedanken, ein Lapidarium, eine Bildergalerie und eine autographische Sammlung anzulegen.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepjene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi štirje zborniki (št. 13, 14/15 in 20/26). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, njen soizdajatelj je Društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Nevidu-numom, Ljubljana 1968
13. Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975
17. D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjesrednjeveška najdišča, 1976
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
- 22/1—2. D. Breščak - L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982
23. A. Jeločnik - P. Kos, Zakladna najdba Čentur — C: folisi Maksencija in tetrahije, 1983
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos - A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991